

Українська радіологічна термінологія: історія, проблеми й перспективи¹ (уривки)²

Радіологія — галузь медицини, яка вивчає дію променистої енергії та радіоактивних речовин і їх використання для діагностики та лікування [1].

Історія радіологічної термінології, як і самої галузі, недовга: започаткування науки — кінець XIX сторіччя, коли були відкриті ікс-

¹ У співавторстві з М. Пилипенком, І. Корнейко, В. Рогожиним, Л. Розенфельдом.

² У нашому виданні вилучено ті фрагменти статті, які повторюють текст наведеної вище праці «Наріжні терміни радіології».

промені (1895 р.) та явище радіоактивності (1896 р.). Одразу ж після відкриття вони почали вживатися в медицині для отримання діагностичних зображень і лікування. Відправним моментом формування термінології галузі в міжнародному масштабі можна вважати Перший з'їзд німецьких рентгенологів (1905 р.), на якому було затверджено такі найменування, як *рентгеноскопія* та *рентгенографія*, які в подальшому стали моделлю для утворення інших термінів цієї терміносистеми в усіх європейських мовах.

Перші україномовні радіологічні терміни фіксуються медичними словниками, виданими на початку ХХ ст. Українській науковій термінології були властиві пуристичні тенденції, що, звичайно, відбилися й у радіологічній термінології: в словнику Галина знаходимо *радіочинний* (сучасне *радіоактивний*), *рентгеногляд* (сучасне *рентгеноскопія*), *рентгенування* [2]. Але, по-перше, терміни ці нечисленні, оскільки сама галузь тільки почала розвиватись, отже, говорити про існування системи термінів у той час ми не можемо. По-друге, незважаючи на намагання дотримуватися національних традицій, наявні терміни не є суто українськими: з одного боку, запозичена сама модель терміна, з іншого, вони скоріше гібридні, бо в них знаходимо як українські (*-огляд*, *-чинний*, *-ування*), так і запозичені (*рентгено-*, *радіо-*) елементи.

У пізніших виданнях тенденції до інтернаціоналізації більш помітні, але такі терміни наводяться паралельно з українізованими варіантами: *рентгеноскопія*, *рентгеногляд* — або з тлумаченнями: *радіофор*, *штучний радіоактивний засіб*; з'являються й самостійні інтернаціональні варіанти: *радіоактивність* [3]. Автори пізнішого видання відмовляються від дефінітивних термінів і залишають або тільки інтернаціональний (*рентгеноскопія*, *радіодерматит*), або гібридний та інтернаціональний (*радіотерапія*, *радіолікування*) [4].

Із середини 30-х до початку 90-х років термінотворча робота стала менш активною, кількість термінографічних видань зменшилася, поступово звужувалася сфера функціонування термінів. Для радіології (як і для медичної терміносистеми взагалі) властивий повний перехід до класичних моделей. У цей час поступово збільшується кількість радіологічних термінів у зв'язку з розвитком галузі. До обробки рентгеновських зображень було залучено комп'ютерну техніку — з'явилася комп'ютерна томографія. Збільшився арсенал засобів отримання зображення: ультразвук, магнітно-ядерний резонанс, позитронна томографія. Але відсутність літератури з фаху та умов для спілкування спеціалістів українською мовою призвели до того, що протягом двох останніх десятиріч цього періоду в українській мові не існувало термінів, які б відбивали реальний стан розвитку науки. На жаль, в останні десятиріччя існування СРСР радянська радіологія як наукова дисципліна

й галузь медицини відставала від західної, отже, застарілою була й сама російськомовна терміносистема, якою користувались усі радіологи країни. Вона відрізнялася від світової терміносистеми, на розвиток якої протягом цього періоду впливали англомовні країни (Велика Британія, США, Південна Африка), бо саме ці країни були на передньому краї в галузі радіологічних розробок. Унаслідок цього українська радіологічна термінологія має розвиватися в тісному зв'язку з англійською мовою.

З наданням українській мові статусу державної з'явилися умови для створення та розвитку радіологічної термінології: вийшла велика кількість медичних словників, які також містять радіологічну термінологію, витримав два видання словник термінів радіології [5; 6], видається «Український радіологічний журнал». Отже, для радіологічної термінології забезпечено і сферу фіксації, і сферу функціонування.

Проголошення незалежності України дало поштовх для створення термінології на національній словотвірній основі, особливо для тих галузей, які не мали термінології або в яких вона була розвинута недостатньо. Незважаючи на утвердження в українській мові греко-латинських засобів термінотворення (що сталося ще наприкінці 40-х років), знов було зроблено намагання побудувати сучасну термінологію на основі українського будівельного матеріалу, тобто продовжити традиції перших українських термінознавців, що можна проілюструвати прикладами з [7]: *рентгенвідбиток, рентгензнімок, рентгенобраз, рентгенограма; променестрах, променежах, променеляк, променебоання, променебоязність, променебоязнь, радіофобія; судиноопис, жилогоб-ражування, судинозображування, жилогобис, ангиографія*. Ця робота вирізняється послідовним намаганням авторів знайти якомога точніший український еквівалент російського терміна, побудованого на класичній основі, хоч, на наш погляд, саме завдяки численним варіантам ця робота менш систематизована, ніж перші українські термінологічні видання. Цей словник витримав уже декілька видань, але запропонована термінологія не прижилася. Короткість, одноманітність, відсутність конотацій, символність, великий словотвірний потенціал є тими причинами, завдяки яким класичні терміноелементи закріпилися в більшості розвинутих мов [8]. Для сучасної української мови такий спосіб утворення термінів, мабуть, оптимальний, що доведено термінологічною практикою, результати якої відбито в численних сучасних словниках, виданих різними термінологічними школами; а вихід академічного видання «Російсько-український словник наукової термінології: Біологія. Хімія. Медицина» [9] вирішив спір на користь греко-латинських терміноелементів та «розставив крапки над і» в цьому питанні. Таким чином, терміни, побудовані з греко-латинських терміноелементів, посіли тверді позиції в арсеналі терміносистеми медичної термінології.

Найважливіший здобуток цього періоду 90-х років — доведено, що українська мова може повноцінно обслуговувати науку, навіть її найсучасніші високотехнологічні галузі, в ній є потенціал для створення термінів усіх напрямів науки. Тепер ми маємо зосередити свою роботу на проблемах упорядкування та стандартизації терміносистеми: це, з одного боку, узгодження термінів у міжнародному плані, з другого, вдосконалення термінології з урахуванням законів української мови.

<...>

Цілком зрозуміло, що коли галузь швидко розвивається, то наявний у мові словотвірний потенціал може й не задовольнити потреби найменування нових понять, таким чином, можуть з'являтися нові моделі термінів: так, в англійській мові зараз досить поширені терміни-аббревіатури та терміни, до складу яких увійшли скорочені назви (наприклад, *CT, MRI* та їх похідні *CT appearance, abdominal CT, CT scan, PA chest radiographs, MR equipment, MR arthrography, non-contrast MRI scan*). Зараз такі форми активно запозичуються українською мовою, і хоч автори вживають такі назви більш обережно, з поясненням у тексті, можливо, що це тільки справа часу, бо тенденція утворювання термінів за цим зразком уже існує. Отже, необхідним напрямком термінологічної роботи є уніфікація й упровадження термінів-аббревіатур та терміно-елементів-аббревіатур, які є зручними з того погляду, що зменшують довжину термінів-слів та кількість компонентів термінів-словосполучень, що цілком відповідає законам економії.

Таким чином, для української термінології необхідним є, по-перше, створення, по-друге, узгодження термінологічних стандартів. У цьому велику роль можуть відіграти не стільки дво- або багатомовні перекладні словники, скільки словники тлумачні, які поряд із перекладом містять дефініцію терміна. Запозичуючи або перекладаючи новий термін, необхідно привносити до мови не тільки його форму, а й той зміст, який укладено в мові-джерелі. Доцільним та своєчасним було б використання світового досвіду у сфері застосування в українській мові термінологічних стандартів, узгоджених із тими країнами, які визначають зараз розвиток цієї науки, що полегшить упровадження в Україні нових технологій, методик, інформаційних систем і, безумовно, сприятиме розвитку вітчизняної системи охорони здоров'я. Корисним може стати співробітництво з відповідними структурами Європейської асоціації радіологів та Асоціації радіологів Північної Америки.

Ще одна проблема української радіологічної термінології, а цілком можливо, що й більшості термінологічних систем, — її впровадження до сфери спілкування фахівців. Це — робота, яку треба розпочинати на етапі формування медика, зі студентської лави. Необхідним є не тільки опанування суми термінів та встановлення зв'язків із понят-

тевою галуззю; важливо також прищепити навички користування довідковою термінологічною літературою. Треба також ставити за мету узагальнення досвіду термінотворення, вміння аналізувати (тлумачити) значення терміна, виходячи з його лінгвістичної форми, а також синтезувати нові на основі відомого апарату складників.

Література

1. Dorland's Illustrated Medical Dictionary. — 28th ed. — Philadelphia: W. B. Saunders Co., 1988.
2. Галин М. Російсько-український медичний словник. Матеріали до української медичної термінології. — К., 1920. — 186 с.
3. Кисільов В. Ф. Медичний російсько-український словник. — К.: Держвидав України, 1928. — 142 с.
4. Крамаревський В. О. Практичний словник медичної термінології. — Х.: Рад. школа, 1931. — 86 с.
5. Радіологічна термінологія / Уклад. М. І. Пилипенко, І. В. Корнейко. — Х.: НДІ мед. радіології, 1995. — 627 с.
6. Радіологічна термінологія. Українська, англійська, російська. — 2-ге вид., випр. і доповн. / Уклад. М. І. Пилипенко, Л. Г. Розенфельд. — Х.: ХНДІМР ім. С. П. Григор'єва, 1999. — 436 с.
7. Російсько-український словник. 7000 слів / О. Мусій, С. Нечай, О. Соколюк, С. Гаврилюк. — Умань, 1992. — 124 с.
8. Кияк Т. Р. Прагматичні аспекти стандартизації української термінології // Мовознавство. — 1993. — № 1. — С. 35–38.
9. Російсько-український словник наукової термінології: Біологія. Хімія. Медицина / Уклад. Вассер С. П., Дудка І. О., Єрмоленко В. І. та ін. / За ред. Л. О. Симоненко. — К.: Наук. думка, 1996. — 660 с.